

zó jelenlegi ranking-szemléletet. Nem zárható ki az sem, hogy elmozdulás történik egy magasabb színvonalú rangsorkészítés felé. A szerző azonban – minden jel szerint – az utolsóként említett scenáriónak szurkol: a ranking elveszti jelentőségét, mivel olyan információgyűjtési és kezelési rendszerek épülnek ki, amelyek lehetővé teszik a társadalmi jelenségek folyamatos, komplex követését, elemzését, és amelyek elvileg mindenki számára hozzáférhetőek intellektuális és gyakorlati értelemben egyaránt.

(*Jung Cheol Shin, Robert K. Toutkoushian & Ulrich Teichler (eds): University Rankings. Theoretical Basis, Methodology and Impact on Global Higher Education. Springer, 2011, Dordrecht. 271 p.*)

Hrubos Ildikó

EURÓPAI RANGSORKÉSZÍTÉS

– GLOBÁLIS AMBÍCIÓKKAL

21. század eleji megjelenésük óta a globális egyetemi rangsorok a felsőoktatási intézmények teljesítményértékelésének egyre jelentősebb hatással bíró, ugyanakkor vitatott eszközeivé váltak. A sportban használt bajnoki tabellák (*league tables*) logikáját követő, elsősorban a nagy kutatóegyetemekre fókuszáló egydimenziós rangsorok alapelveivel és módszertanával kapcsolatos egyre élesebb kritikák következtében napjainkra szükségessé vált a nemzetközi rangsorkészítés új alapokra helyezése. Erre tett kísérletet az Európai Bizottság támogatásával folytatott európai kutatás (*Design and Testing the Feasibility of a Multidimensional Global University Ranking*), amelynek eredményeit a Frans A. van Vught és Frank Ziegele szerkesztésében megjelent *Multidimensional Ranking* című kötet mutatja be. A kutatás a globális egyetemi rangsorok elvi és módszertani problémáira reflektálva egy, a korábbiaktól eltérő elméleti alapokon nyugvó nemzetközi rangsor kifejlesztését tűzte célul, amely az U-Multirank nevet kapta. Nem véletlen, hogy az U-Multirank kialakításának alapelveit – felhasználó-központúság, multidimenzionalitás és többszintűség, a rangsorkészítésben való részvétel támogatása – a szerzők már a bevezetőben előrebocsátják, ezek jelentik ugyanis a kötet kulcs-

gondolatát, amelyben törekvéseik újszerűsége összefoglalható.

A kötet két fő logikai egységre bontható. Az első rész az ismert nemzetközi rangsorok (pl. a Shanghai Ranking, a The Times Ranking, a tajvani HEEACT Ranking), valamint a felsőoktatási intézmények tevékenységének átláthatóságát biztosító egyéb eszközök (minőségbiztosítási rendszerek és klasszifikációs sémák) jellemzőit tekinti át, majd összegzi a rangsorkészítés jelenlegi gyakorlatával kapcsolatban felmerülő legfontosabb kritikákat. A második rész az előzőekre reflektálva az U-Multirank elméleti hátterét és kifejlesztésének folyamatát mutatja be: egy-egy fejezet foglalkozik a vizsgálati dimenziók és indikátorok definiálásával, az adatgyűjtés módszereivel, valamint a globális és tudományterületi kiterjeszthetőség lehetőségének vizsgálatával.

Az U-Multirank megközelítésének legnagyobb újdonságát a rangsor felhasználó-központúsága (*user-drivenness*) jelenti. Ez a későbbi felhasználók (intézményvezetők, politikai döntéshozók, jelenlegi és leendő hallgatók és családjaik) eltérő információigényének és prioritásainak figyelembevételét jelenti olyan módon, hogy megengedi, hogy a felhasználó válassza ki a számára leginkább releváns dimenziókat és indikátorokat, amelyek mentén az intézmények teljesítményét összehasonlíthatja. Ez a megközelítés a szerzők episztemológiai álláspontján alapul, amely szerint – mivel nem létezik objektív definíció a „felsőoktatási minőség” meghatározására – egy rangsor szükségképpen csak szubjektív lehet, amelyben a felhasznált indikátorok és súlyozásuk a rangsor készítőinek a „jó teljesítmény” mihenlétéről alkotott koncepcióját tükrözik. Az ismert globális rangsorok fontos problémája, hogy a készítők prioritásai és/vagy az adatok elérhetősége alapján létrehozott indikátorokat a felsőoktatási intézmények teljesítményét teljeskörűen és objektíven jellemző mutatókként prezentálják. Az U-Multirank ezt elutasítva a rangsorkészítés „demokratizálására” törekszik: lehetőséget biztosít a stakeholderek különböző csoportjainak arra, hogy – egy interaktív webes felület segítségével – a saját preferenciáikon alapuló, személyre szabott rangsort állíthassanak elő.

Az U-Multirank alapelvei közé tartozik a multidimenzionalitás és többszintűség (*multidimensionality and multileveledness*) követelménye is. A globális felsőoktatási rangsorok jelentős része az

intézmények teljesítményét kizárólag a publikációk számával és impakt-faktorával mért kutatási kiválóság terminusaiban értelmezi, amelynek következményeként a nemzetközi hírnévű nagy kutatóegységek jelentik a rangsorkészítés első számú célcsoportját. Az egydimenziós, kutatási potenciált előtérbe helyező megközelítés figyelmen kívül hagyja a felsőoktatási intézmények tevékenységének és misszióinak sokféleségét, amely a 21. század felsőoktatási rendszereinek fontos jellemzője. Arra készíti továbbá a felsőoktatási intézményeket, hogy eredeti profiljuktól, vállalt feladataiktól függetlenül a kutatási kapacitásuk növelésére fordítsák erőforrásaikat, így próbálva rákerülni az intézményi tabellákra, és jobb pozíciókat kivívni a hírnévért folytatott globális versengésben (*reputation race*). A rangsoroknak ez a hatása kontraproduktív, mivel a felsőoktatás horizontális diverzitásának és az intézményi profilok egyediségének elismerése és honorálása helyett uniformizációhoz és a kutatási potenciál növelésének fetiszizálásához vezet.

A kötet szerzői ezzel szemben az intézményi sokféleséget figyelembe vevő multidimenziós felsőoktatási rangsor kialakítására törekedtek, amely a kutatás mellett a felsőoktatási intézmények oktatási tevékenységét, valamint egyre hangsúlyosabbá váló társadalmi szerepvállalását, ún. harmadik misszióját is megjeleníti. A kutatás eredményeként elkészült U-Multirank a felsőoktatási intézmények tevékenységét öt dimenzióban vizsgálja: (1) oktatás és tanulás, (2) kutatás, (3) tudástranszfer, (4) nemzetközi orientáció, (5) regionális elkötelezettség. A multidimenzionális rangsor felhasználó-központúságát is támogatja azáltal, hogy a stakeholderek különböző csoportjai számára lehetővé teszi a számukra fontos dimenziók kiválasztását, és az indikátorok egyéni súlyozásával az érdeklődésüknek és céljaiknak leginkább megfelelő rangsor létrehozását.

A rangsorok személyre szabását támogatja továbbá a többszintűség (*multileveledness*) elve, amely a hagyományosan intézményi szintben gondolkodó rankingekkel szemben lehetővé teszi a felsőoktatási intézmények különböző tudományterületeken működő, különböző minőségű munkát folytató karai és más oktatási és kutatási egységei teljesítményének értékelését is. Az intézmények belső diverzitásának figyelembevételére fontos információval szolgálhat például a diákok számára, akik – az intézményválasztáson

túl – elsősorban kart és képzési programot választanak. Az intézményi rangsorokban elért átlagos helyezés éppúgy előállhat sok átlagos teljesítményű kar eredményeinek összességéeként, mint néhány kiemelkedő és több gyenge teljesítményű oktatási egység mutatóinak átlagából. Ebben az esetben a kari/tudományterületi szintű összehasonlítás szolgálhat releváns információval a választott képzés minőségével kapcsolatban. Az U-Multirank a multidimenzionális mellett a többszintűség terén is megoldással szolgál: az intézményi szint mellett tudományterületenként is lehetővé teszi a tevékenység említett öt dimenzióban történő összehasonlítását (*institutional vs. field-based ranking*).

Az intézményi szintű rangsorok esetében felmerül a kérdés, hogy a felsőoktatási intézmények teljesítményének összehasonlítása milyen kontextusban lehet releváns. A felsőoktatási rangsorokkal szemben gyakori kritika, hogy az általuk végzett összehasonlítás a felsőoktatási intézmények eltérő sajátosságai (méret, tevékenységi kör, vállalt missziók) miatt értelmezhetetlen. Az U-Multirank kidolgozásakor az összehasonlíthatóság (*comparability*) kérdésére a megoldást a rangsorkészítés, valamint egy másik európai kezdeményezés, a felsőoktatási intézmények horizontális jellegű klasszifikációját létrehozó U-Map projekt eredményeinek összekapcsolása jelentette. Az intézményi teljesítmény több dimenzióban történő értékelését és rangsorolását célul tűző U-Multirank-kel szemben az U-Map a felsőoktatási intézmények leíró jellegű és hierarchikus szempontokat elkerülő osztályozására törekedett, amelynek alapját az intézmények által vállalt missziók és betöltött funkciók hasonlósága jelentette. Az U-Map klasszifikáció során létrejött intézményi klaszterek tevékenység szempontjából hasonló intézményeket tartalmaznak, amelyek csoportjain belül releváns lehet az U-Multirank által végzett rangsorolás. Az U-Map tehát a felsőoktatási intézmények horizontális diverzitásának leíró jellegű feltérképezése révén alapot szolgáltat az U-Multirank számára, amely az azonos profilú intézmények csoportjain belül törekszik a vertikális – teljesítményen alapuló – sokféleség bemutatására.

Az U-Multirank kidolgozásánál figyelembe vett utolsó alapelv a rangsorkészítésben való részvétel támogatása (*participative approach*), ami a rangsor jövőbeli felhasználóinak, a felsőoktatási

intézményeknek és az egyes tudományterületek szakértőinek rangsorkészítésbe való bevonását jelenti, a vizsgálati dimenziók konceptualizálásától kezdve egészen a kész rangsor prezentálásának megtervezéséig. Az eddigi rangsorkészítési gyakorlatban alig található példa a stakeholderek aktív részvételére, amelynek pedig számos előnye van. A felhasználókkal folytatott párbeszéd még a tervezés szakaszában lehetővé teszi az indikátorok relevanciájának értékelését, ami a rangsor célcsoportjai számára növeli a kialakított eszköz használhatóságát. A stakeholderek visszajelzései a rangsor felhasználóbarát prezentációjának kialakításához is hozzájárulhatnak. A felsőoktatási intézményekkel és a tudományterületek szakértőivel folytatott konzultáció pedig elősegítheti a rangsorkészítéshez szükséges adatok összegyűjtését, valamint az egyes tudományterületek speciális jellemzőinek megismerését és ezeknek megfelelő egyedi indikátorok kialakítását.

A kötet második része a fenti elveken alapuló multidimenziós rangsor létrehozásának módszertani kérdéseivel foglalkozik. Az intézményi és a tudományterületi rangsor indikátorainak konceptualizálásakor a kutatók a megbízhatóság, az érvényesség, valamint az összehasonlíthatóság és a megvalósíthatóság elveit tartották szem előtt. A megvalósíthatóság (*feasibility*) vizsgálatánál az adatok hozzáférhetősége jelenti a legfontosabb kérdést. A rangsorkészítéshez felhasználható adatforrásokat bemutató részből kiderül, hogy a rendelkezésre álló statisztikai adatbázisok szinte kizárólag a kutatás dimenziójához szolgálnak információval. Ilyenek például a bibliográfiai adatait összesítő adatbázisok (pl. a Web of Science és a Scopus adatbázisai), valamint a benyújtott szabadalmi kérelmeket tartalmazó adatbázisok (pl. az Európai Szabadalmi Hivatal PATSTAT nevű adatbázisa). A szerzők a fentiek alapján leszögezik, hogy a multidimenzionalitás elvének érvényesülése érdekében a rendelkezésre álló adatokat ki kell egészíteni egyszerű intézményi adatgyűjtések eredményeivel, másrészt pedig a hallgatók körében végzett survey jellegű adatfelvételekkel, amelyek kivitelezése mind a rangsorkészítők, mind az adatszolgáltatók részéről plusz idő- és energiárfordítást kíván.

A tervezés során kialakított indikátorstruktúra megvalósíthatóságának, valamint az U-Multirank globális és tudományterületi kiterjeszhetőségének vizsgálatára a kutatók a vi-

lág 150 felsőoktatási intézményére és két tudományterületre (az üzleti és a mérnöki területre) kiterjedő próba-adatfelvételt (*pilot test*) végeztek. Az indikátorok használhatóságát a létrehozásukhoz szükséges adatok hozzáférhetősége és konzisztenciája, valamint az indikátor definíciójának egyértelmősége határozta meg. E kritériumok alapján a tudástranszfer dimenzió tudományterületi, és a regionális orientáció intézményi és tudományterületi indikátorai bizonyultak a leginkább problematikusnak. A szerzők megállapítják, hogy ezekben a dimenziókban további általánosan elfogadható és hozzáférhető adatok alapuló indikátorok kidolgozására van szükség.

Az U-Multirank globális és tudományterületi kiterjesztésének lehetőségével kapcsolatban a pilot-adatfelvétel kedvező eredménnyel zárult: a részvételre felkért intézmények többsége határozott érdeklődést tanúsított az új rangsorkészítési eszköz iránt, egyedül az amerikai és a kínai felsőoktatási intézmények közül volt nehéz résztvevőket toborozni. Levonható tehát a következtetés, hogy ha világviszonylatban nem is lehet számítani az U-Multirank gyors és akadálymentes elterjedésére, valószínűsíthető, hogy az európai intézmények jelentős része rövid távon csatlakozni fog hozzá. A további diszciplínákra való kiterjesztés tekintetében az egyes indikátorok tudományterületenként eltérő definíciója és relevanciája okozhat gondot, ez a probléma azonban speciálisan az adott területre vonatkozó indikátorok kidolgozásával kezelhető.

A fentiek alapján a szerzők megállapítják, hogy az általuk létrehozott U-Multirank a jelenlegi formájában alkalmas az európai szintű intézményi és diszciplináris kiterjesztésre, szükségesnek látják viszont a felsőoktatási szektorban világszerte lezajló gyors változásokhoz való rugalmas alkalmazkodást, az új indikátorok kidolgozása mellett a meglévők továbbfejlesztését. Az indikátorstruktúra folyamatos alakításának feladata mellett a kötet összegzésében a további fejlődésnek három fontos irányát jelölik ki: egyszerű elengedhetetlennek tartják a nemzetközi szinten összehasonlítható adatok hozzáférhetőségének javítását, amely azonban csak az adatszolgáltató felsőoktatási intézmények adatgyűjtésben való érdekelttsége és aktív közreműködése révén valósulhat meg. A továbbfejlődés másik irányát egy olyan – a szerzők által a kötetben beígért – interaktív webes felület kialakítása jelentheti, amely lehetővé

teszi a multidimenzionalitásból és a többszintűségből fakadó választási lehetőségek, valamint a személyre szabott rangsorok mutatós, a felhasználók számára érthető prezentációját. A harmadik fejlődési irány az U-Multirank független intézményként való intézményesülése, amely elengedhetetlen a rangsor kiterjesztéséhez, valamint a rangsorkészítés politikai befolyástól való mentességének biztosításához. E tekintetben kedvező jelként értékelhető, hogy egyre többen ismerik fel a jelenleg használatban lévő rangsorok elméleti és módszertani hiányosságait, amelyekkel szemben az U-Multirank egyértelmű alternatívát kínál. A multidimenzionalitás és a felhasználó-központúság rangsorkészítésbe való beemelésének megvan a létjogosultsága, ennek globális, széles körű elismerése azonban a rangsor alapelvei és eredményei megfelelő kommunikációjának függvénye.

(Frans A. van Vught & Frank Ziegele (eds): *Multidimensional Ranking. The Design and Development of U-Multirank. /Higher Education Dynamics, Vol. 37/*. Springer, 2012, Dordrecht. 194 p.)

Bander Katalin

REALIZMUS A NEVELÉSSZOCIOLÓGIÁBAN

A kötetben a tanulmányi teljesítmény egyenlőtlenségeit magyarázó integrált elmélet építésének kísérletével találkozunk, mely több évtized empirikus kutatási eredményeit gondolja tovább. Az alcím (*Realista elemzés*) arra a Roy Bhaskartól eredő tudományelméleti irányzatra (kritikai realizmus) utal, amely a szerzőre, Roy Nashre nagy hatással volt. Erről az oktatáskutatók többsége Margaret Archer műveiből (*Culture and Agency 1988; Realist Social Theory 1995*) értesülhetett – Magyarországon, tengerentúli hatásra, inkább makro–mikro-vitaként vált közismertté. A társadalomtudományi realizmust hirdető szerzők nemcsak a struktúra versus individuális cselekvők elsődleges befolyására vonatkozóan foglalnak állást, hanem az empirikus vizsgálatok célját is másként fogalmazzák meg, mint az általuk pozitivistának tekintett elődök. Nash nézete szerint a társadalmi struktúra az egyén közvetlen kapcsolatainak és interakcióinak révén képes reprodukálódni, a jelenségeket nem a (szerinte sem-

mitmondó) részadatok empirikus korrelációiról szóló eredményekkel, hanem a jelenségek létrejöttének, az összefüggések gyökerének vizsgálatával kell kutatni. Így az empirikus vizsgálat eredményeinek súlya nem csupán annyi, hogy segítségükkel megerősíthetők vagy elvethetők az elméleti hipotézisek, jelentőségük sokkal nagyobb, hisz rájuk támaszkodva a kutató folyamatosan javíthatja, átalakíthatja, pontosíthatja a korábban domináns elméleteket, sőt az oktatáspolitikára számára hasznosítható tanulságokat fogalmazhat meg. Nash figyelmezteti a kutatótársadalmat, hogy hibás elméleti alapokon, a valóság ismerete nélkül kár statisztikai bűvészműtatványokat végrehajtani.

Nash e kötetben szereplő tanulmányai azt a problémát járják körül, hogy a tanulók iskolai teljesítményeinek egyenlőtlenségei hogyan jönnek létre és adódnak tovább. A kérdés megválaszolására irányuló elméleti és empirikus tanulmányokban a téma nagy teoretikusainak (Dewey, Bourdieu, Bernstein, Vigotszkij, Boudon) munkáit számos ponton kritikai elemzésnek veti alá, s mivel az empirikus elemzése alapján levonható következtetések ezt megkívánják, új elméleti koncepció építőelemeiként hasznosítja gondolataikat. Kognitív habitus koncepciója talán legnagyobb mestere, Bourdieu reprodukációs elméletére támaszkodik, bár annak az iskolarendszer legitimáló funkciójáról és lehetőségeiről alkotott nézeteit, valamint relativista episztemológiáját elveti.

De ki ez a Roy Nash (1943–2006), akinek a Hugh Lauder által szerkesztett és bevezetett posztumusz kötetét tartjuk kezünkben? A szerkesztő bevezetőjéből, aki már egy másik oktatáskutató generáció tagja, minden tiszteletadás mellett kiolvasható, hogy az elsősorban nemzetközi gazdasági folyamatok oktatáspolitikára gyakorolt hatásával foglalkozó kutató sajátos szemszögből látja nevelésszociológus kollégája munkásságát. Azét az oktatáskutatóét, aki egész pályafutása alatt az iskolai teljesítmények mögötti társadalmi egyenlőtlenségek magyarázatát kereste, miközben persze nagyot változott a világ. Az oktatásra fordítható kiadások radikálisan csökkentek, a gyorsuló expanzió ellenére az iskolai pályafutás egyenlőtlenségei megmaradtak, az elszámoltató állam már inkább csak a ráfordítások kontrollja érdekében indít teljesítménymérő vizsgálatokat, de az alacsony státusú gyerekek társadalmi mobi-